

SALGINLARIN TARİHİ: TOPLUMSAL VE SİYASAL AÇIDAN KISA BİR BAKIŞ

Dr. Fatih Artvinli

Doçent, Acıbadem Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı

Özet

Bulaşıcı hastalıklar, salgın (epidemi) ve küresel salgın (pandemi) halini aldıkları dönemlerde insanlık ve uygarlık tarihinde derin izler bırakmış ve biz-zat tarihi şekillendirmiştir. Salgınlar, sadece bir tür olarak insanı değil aynı zamanda içinde yaşadığı toplumu, doğayı, diğer canlı türlerini ve toplumsal yapıları da etkilemiştir. Şüphesiz salgınlar insanları yalnızca bedensel açıdan değil ruhsal açıdan da tahribata uğratmış, toplum hafızasında ve psikolojisi-nde derin izler bırakmıştır. Bu yazıda, salgınların uzun tarihine, toplumsal ve siyasal açıdan kısa bir bakış sunmaya çalışacağım.

Giriş

Tarih deyince genelde aklımıza siyasi tarih, daha doğrusu savaşlar, hükümdarlar, antlaşmalar vb. Etrafında örülen bir anlatı gelir. Oysa tarih, siyasi olaylar silsilesinden ibaret bir alan, yalnızca “büyük olaylar” etrafında “büyük kişiler”in şekillendirdiği “büyük anlatılar”a yer veren bir disiplin değildir; günümüzde tarihçilik ve tarihyazımı sosyal ve ekonomik yapılara, insanların gündelik hayatlarına, kültürlerine, toplumsal gruplara, çevreye, doğaya vb. Çok farklı alanlara odaklanmaktadır. Yani tarihçilik artık “çok önemli adamları”ı değil sıradan insanları, ihmal edilmiş, görmezden gelinmiş, seslerine kulak tıkanmış insanları, özellikle kadınlar, yoksullar, işçiler, köylüler, hastalar gibi grupları anlatının merkezine dahil etmektedir. Genel tarihçilik için geçerli olan bu durum, tıp tarihçiliği için de geçerlidir; günümüzde yeni tür tıp tarihi yazımı üzerine sayısız tartışma ve örnekler vardır. Salgınlar üzerine çalışan, yalnızca bir salgının belli bir coğrafyadaki etkileri ve nasıl yaşandığını yıllar boyunca araştıran tarihçiler, yani salgın tarihçileri vardır. Şüphesiz tarih, salgınlar üzerinden de anlatılabilir. Örneğin William mcneill, *Salgınlar ve Halklar* kitabında, tarih disiplini açısından salgın hastalıkların önemini ortaya koyarak, dünya tarihini insanlarla mikroplar arasındaki karşılıklı ilişki üzerinden incelemiştir (**mcneill, 1976**). Yani tarih, aslında insanlar ve mikroplar arasında süregiden mücadelenin bir tarihi

Tarih, aslında insanlar ve mikroplar arasında süregiden mücadelenin bir tarihi olarak da okunabilir.

olarak da okunabilir. Mikropların “bu mücadelede insanlardan bir adım önde” olduğunu iddia eden Crawford’a göre, gözle görülemeyen mikroorganizmalar vücutlarımızı sömürgeleştirerek, evrim sürecimizi derinden etkilemiş ve çok sayıda ölüme neden olan salgın hastalıklara yol açarak tarihimizi şekillendirmiştir **(Crawford, 2019)**.

Vebalar ve İnsanlar

Tarih boyunca sayısız salgınla mücadele eden insanlığın kolektif hafızasında yer edinen ve salgın denildiğinde ilk akla gelen şüphesiz vebadır. Bunun nedeni, vebanın özellikle Avrupa kıtasında hüküm sürdüğü dönemde, nüfusun üçte birini yok etmiş olmasıyla açıklanabilir **(Çıpa, 1995)**. Farklı dönemlerde ve farklı coğrafyalarda meydana gelen irili ufaklı sayısız veba salgınından özellikle üçü, geniş çaplı ya da kıtalararası kitlesel bir salgın yani pandemi olması nedeniyle, tarih yazımında daha geniş biçimde yer almıştır. Bu üç pandemiden birincisi, 6. Yüzyılda İstanbul’da yaşanan *Jüstinien Vebası*, ikincisi 14. Yüzyılda ortaya çıkan ve *Kara Ölüm (Black Death)* olarak adlandırılan veba salgını, sonuncusu ise 19. Yüzyıl sonlarında şiddetlenen *Uçuncu Veba Salgını*’dır **(Varlık, 2017)**.

İmparator Büyük Jüstinien döneminde Bizans başkenti Konstantinopolis’de 542 yılı baharında ortaya çıkan veba salgını hızla yayılarak ciddi bir yıkıma neden olmuştur. Her ne kadar ölü sayısı kesin olarak bilinmese de o dönemde yaklaşık 400.000 nüfuslu başkentin en azından yüzde yirmisinin bu salgında öldüğünü söylemek mümkündür **(Varlık, 2018)**. Salgın bu tarihten itibaren döngüsel olarak yaklaşık iki yüzyıl boyunca devam etmiş ve imparatorluğun sonunu hazırlamıştır. Başkentte bir yıla yakın devam eden salgının en şiddetli döneminde günde beş bin insanın öldüğü tahmin edilmektedir **(Little, 2007)**.

The Triumph of Death (Ölümün Zaferi), Pieter Bruegel, 1562

Kara Ölüm, 1346-1353 yılları arasında şiddetlenen, Avrupa, Asya ve Kuzey Afrika'nın tamamına yayılan ve hemen her şehri ve köyü etkilemiş en yıkıcı veba pandemisidir (**Crawford, 2019**). Üç yıl gibi kısa bir sürede tüm Avrupa kıtasına yayılan hastalık, genç yaşlı demeden herkese bulaşmış ve milyonlarca insanın ölümüne neden olmuştur. Veba, Avrupa'da 1353 yılında yatışmaya başlamış ise de sonraki 300 yıl boyunca beklenmedik zamanlarda tekrar tekrar ortaya çıkarak yine çok sayıda insanın ölümüne yol açmıştır. Kara Ölüm sonrasında yaklaşık 50-60 milyonluk nüfusun azaldığı Avrupa kıtası, 13. Yüzyıldaki nüfusuna, tekrar 16. Yüzyılda ulaşabilmiştir (**Nikiforuk, 2018**). Bu dönemde Afrika'da ve Asya'da ölenlerin sayısı da Avrupa'da ölenlerden daha az değildi. Vebanın yıkıcılığının arttığı dönemlerde, pek çok şehirde, halk sadece salgından ölenlerin cenaze işleriyle uğraşır olmuştur.

Nüfusun üçte birini yok eden Kara Ölüm, Avrupa tarihinin en önemli ve sonuçları itibariyle öncü olaylarından biridir. Nikiforuk'a göre, veba feodalizmin sonunu getiren, kapitalizmin tohumlarını atan bir salgındır (**Nikiforuk, 2018**). Salgın nedeniyle insanların ve malların dolaşımı kısıtlandığı ve bazen tamamen yasaklandığı için ticaret ve ekonomi neredeyse durma noktasına gelmiştir. Bu durum ise özellikle Avrupalı tüccarları, dünyanın başka yerlerinde yeni kaynaklar, yeni pazarlar aramaya yöneltmiştir. Kara Ölüm her ne kadar başlangıçta sınıfsal bir ayrım gözetmeyen ve insanları ölüm karşısında eşitleyen bir salgın olarak düşünülse de, sonuçları itibariyle yoksul halkı, zenginlerden daha çok etkilemiştir. Kötü ve yetersiz beslenmeleri, farelerle iç içe toprak evlerde yaşamaları, salgından kaçacak imkânlarının bulunmaması gibi nedenlerle yoksullar hem hastalığa daha çok maruz kalmış hem de yeterli bedensel dirençlere sahip olamadıkları için zenginlere kıyasla daha çok sayıda ölmüştür. Zenginler, aynı dönemde, farelerin barınmalarının daha zor olduğu taş evlerde yaşamaktadır (**Kohn, 2008**). Zenginler ellerindeki imkânlarla salgından ve ölümden kaçmak için şehirlerin dışında konutlar satın almıştır. Eski evlerine dönüp dönmeme kararlarını ise temizlettirdikleri evlerine bir süreliğine yoksul bir kadını yerleştirip, onun ölüp ölmeyeceği sonucuna göre vermişlerdir (**Nikiforuk, 2018**).

Mcneill, vebanın toplumsal yaşama en önemli etkilerinden birinin din ve inanç alanında olduğunu belirtmektedir. Salgının neden olduğu şiddetli sarsıntı nedeniyle Tanrı'nın gazabı ve insanların günahına karşılık bir bela olarak algılanması, bazı insanları hedonizme yöneltirken, bazılarını da diğer uca, münzeviliğe itmiştir (**Cıpa, 1995**). Kara Ölüm toplumsal ve kişisel yaşamda insanların tanrı ve din ile kurdukları ilişkiyi derinden etkilemiştir. Salgının şiddeti arttıkça insanlar artık rahiplere ve kiliseye güvenmemeye başlamıştır. Salgın öncesinde bilgiyi üretip denetleyen yegâne iktidar olan Katolik Kilisesi, Kara Ölüm karşısında çaresiz kalmıştır. Papazlar, salgın sürecinde kendi çıkarlarının peşine düşmüş, ölüleri gömmeyi ve günah çıkartmayı reddetmiş, dinsel görevlerini ve kiliselerini terk etmiştir. Kiliselerin açık ama çoğunlukla işlevsiz kaldığı bu dönemde, halk hastalık karşısında kilisenin, rahiplerin, papazların aciz kaldığını görmüş, birçok Hristiyan kiliseye olan güvenini kaybetmiştir. Ölen ya da kaçan din adamlarının yerini alanların çoğu halk tarafından yetersiz ve güvenilmez bulunmuş, kilisenin

Kötü ve yetersiz beslenmeleri, farelerle iç içe toprak evlerde yaşamaları, salgından kaçacak imkânlarının bulunmaması gibi nedenlerle yoksullar hem hastalığa daha çok maruz kalmış hem de yeterli bedensel dirençlere sahip olamadıkları için zenginlere kıyasla daha çok sayıda ölmüştür.

bayağılaştığını ve yozlaştığını düşünmeye başlamıştır. Veba ile birlikte otoritesi sarsılan kilise, Avrupa'daki itibarını kaybetmeye başlamıştır. Bu süreçte insanların hoşnutsuzluğu ve eleştirileri dinde reform düşüncesine zemin hazırlamıştır (**Nikiforuk, 2018**). Salgın başlangıcında Avrupa'da insanlar kiliselere akın ederken diğer bölgelerde de insanlar yine ibadethanelere koşuyorlardı. Afrika'da Müslümanlar ellerinde Kur'an-ı Kerim, Yahudiler Tevrat, Hristiyanlar ise İncil ile dua ediyor, kadın, erkek, çoluk, çocuk Tanrı'ya yakarıyordu.

Salgınlar, insanların doğa ile kurduğu ilişkinin de sorgulanmasına yol açmıştır. Kara Ölüm, insanların doğayı ciddi biçimde tahrip ettiği bir ortamda patlak vermiştir. Gittikçe daha fazla toprağın tarıma açılması, tarım arazisi açmak için ormanların yok edilmesi, bataklıkların kurutulması uzun vadede iklimsel değişiklikleri artırmış ve ekolojik denge bozulmaya başlamıştır (**Nikiforuk, 2018**). Küçük Buzul Çağı olarak adlandırılan, dünyanın bu soğuma döneminde hasatlar azalmaya ve kıtlıklar oluşmaya başlamıştır. Kara Ölüm, bu gelişmelerin ardı sıra patlak vermiştir. Salgınlarla mücadele için toplumsal tedbirler alınması ve politikalar uygulanması bir yandan sağlık ve tıp alanının öne çıkmasına, diğer yandan canlılarla ve doğayla ilgili diğer yaşam bilimlerinin gelişmesine dolaylı olarak katkıda bulunmuştur. İlerleyen yüzyıllarda bilim insanları, doğadan kaynaklı felaketleri, hastalıkları ve tehditleri yok etmek ya da en az hasarla engellemeye çalışmak konusunda daha çok çalışmaya başlamıştır.

Veba salgınları hiç kuşkusuz Osmanlı İmparatorluğu'nu da derinden etkiledi. Birbiri ardına meydana gelen veba salgınları, 16. Yüzyıl boyunca İstanbul'u adeta esir almıştır (**Varlık, 2018**). Bu şiddetli salgın zamanlarında şehir halkının vebaya karşı korunmayı umarak ve dua etmek amacıyla kutsal mekânları ziyaret etmek üzere şehri terk ettiği bilinmektedir. Padişah dahi kendisini salgından korumak üzere Sarayını terk etmek zorunda kalmış, şehirdeki çoğu dükkân kapatılmış, ayrıca mahkûmlar salıverilmiştir (**Yıldırım, 2014**). Veba, Osmanlı topraklarında etkisini 19. Yüzyıl başlarına kadar sürdürdü ve vebanın yerini, pandemilere yol açma kapasitesiyle yeni bir bulaşıcı hastalık olan kolera aldı.

Damgalama, Suçlama ve Şiddet

Salgınların etkilediği farklı coğrafyalarda, farklı dönemlerde ve toplumlarda bazı ortak ya da benzer toplumsal ve ruhsal davranış biçimlerinden, tepkilerden ve düşüncelerden bahsedilebilir. Bunlardan biri, egemen olan toplumsal grubun dışında kalanların, azınlık ya da farklı olanların, savunmasız veya kırılgan olanların suçlanması, damgalanması ve hedef gösterilmesidir. Salgınların, yabancı düşmanlığının (zenofobinin) yayılmasında önemli rol oynadığı görülmektedir. Toplumlarda ölümcül ve kitlesel salgın hastalığın ortaya çıkması olağanüstü ve ciddi bir kriz ortamı yaratabilir ve bu durum toplumsal grupların birbirine duyduğu önyargıyı, düşmanlığı ve şiddeti açığa çıkarabilir.

Geçmişteki salgınların sadece bedensel olarak insanları etkileyerek büyük çapta ölümlere yol açmakla kalmadığını, aynı zamanda, hüküm sürdüğü dönemlerde insanlar arası ilişkileri, toplumsal gruplar arasındaki ilişkiyi, yönetenlerle yönetilenler arasındaki ilişkiyi derinden etkilediğini görüyoruz.

Veba Avrupa'da yayılmaya başladığında çeşitli ülkelerdeki Yahudiler kentteki su kuyularını zehirlemekle suçlanmış, günah keçisi ilan edilmiş, bir kısmı sürgüne gönderilmiş, bazı şehirlerde ise yakılarak ya da işkence ile öldürülmüştür.

Veba Avrupa’da yayılmaya başladığında çeşitli ülkelerdeki Yahudiler kentteki su kuyularını zehirlemekle suçlanmış, günah keçisi ilan edilmiş, bir kısmı sürgüne gönderilmiş, bazı şehirlerde ise yakılarak ya da işkence ile öldürülmüştür (**Kohn, 2008**). Yahudilerin toplu olarak katledilmesi, günah keçisi arayışının veya vebayı yaydıkları gerekçesiyle bazı insanların suçlanmasının ortak dışavurumlarından sadece biridir. Yalnızca Yahudiler değil Avrupa kıtasının çeşitli yerlerinde, veba salgınları döneminde Romanlar da baskı altına alınmıştır.

Salgınların nedeni olarak günah keçisi arama, belli bir grubu suçlama ya da damgalama her salgının tarihsel ve kültürel bağlamı içerisinde ortaya çıkmış ve günümüze dek bazı benzer davranış örüntüleri sergilemiştir. Kara Ölüm’ün ardından 1630 yılında patlak veren veba dalgasında, İspanya’daki Fransızlar zehir saçan insanlar olarak damgalanmış (**Price-Smith, 2008**), veba ve kolera salgınları sırasında özellikle Avrupa’da insanlar, bunun bir “şark belası” olduğuna inanmıştır. ABD’de 1832 yılındaki kolera salgını sırasında İrlandalı Katolik göçmenler günah keçisi ilan edilmiş, 19. Yüzyıl boyunca San Fransisco’da yaşanan çiçek ve veba salgınlarında, Çinliler defalarca günah keçisi ilan edilmiş ve yaşadığı bölge (Chinatown) hedef alınmıştır (**Trauner, 1978; Craddock, 1999**). 19. Ve 20. Yüzyılda ABD’de ortaya çıkan veba, kolera ve tifüs gibi salgınlarda, “kirli” ya da “mikrop yuvası” olduğuna inanılan ve günah keçisi ilan edilen diğer gruplar ise İtalyanlar ve Meksikalılar gibi göçmen işçilerdir. AIDS salgının başlangıç dönemi olan 1980’lerde Haitililer benzer şekilde damgalanmıştır. SARS salgını sırasında çeşitli basın organlarında ve karikatürlerde ise Çinliler damgalanmıştır. Osmanlı Devleti’nde de 1810’ların başında ortaya çıkan ve birkaç yıl süren veba salgını sırasında, bekâr odaları günah keçisi seçilmiştir. Fuhuş ve zina mekânı olarak yaftalanan yerler, özellikle Galata civarındaki bekâr odaları yıktırılmış, eşyalar yağmalanmış ve bekârların bir kısmı da ibret olsun diye cezalandırılmıştır (**Turna, 2011**).

COVID-19 pandemisi sırasında farklı ülkelerde insanların ırk, etnik köken, cinsiyet, din, sosyo-ekonomik sınıf ya da yaş üzerinden ayrımcılıklara maruz kaldıklarını gördük. Salgının kökeni, sebebi ya da yayıcıları olarak damgalan, günah keçisi ilan edilen bazı gruplara yönelik şiddet eylemlerinin yaşandığına da tanık olduk. ABD, Kanada, Avustralya ve çoğu Avrupa ülkesinde Çinliler ve Asyalıların, Hindistan, Çin ve Sri Lanka’da Müslümanların, Tayland gibi uzakdoğu ve Asya ülkelerinde ise Avrupalıların benzer

şekilde hedef gruplar haline getirildiği gözlemlendi (**Chung ve ark. 2020; Roberto ve ark., 2020**).

Salgınlar sırasında açığa çıkan damgalama, suçlama, yabancı düşmanlığı, günah keçisi arama gibi düşünce ve eylemlerin yanı sıra, yine bunlarla benzer şekilde yaygınlaşabilen diğer bir düşünce şekli de komplo teorileridir. Örneğin 19. Yüzyılda birdenbire ortaya çıkan ve kıtaları saran kolera salgınları sırasında farklı ülkelerde, farklı sosyal gruplar tarafından birbirinden farklı inançlar paylaşılmıştır. Kentlerde yaşayan yoksullar, işçiler ya da alt sınıfların ortak düşüncesi, varoslarda artan nüfusun kolera vasıtasıyla yok edilmek istendiğiydi. A.B.D. ve Avrupa’da hekimlerin kolera tedavisi baha-nesiyle insanları katlettiği düşüncesi hakimdi. Almanya’da ise halk, hekimlerin koleradın ölen her hasta için devletten para aldığını düşünüyordu (**Yaşayanlar, 2020**). Birinci Dünya Savaşının bitmesine yakın günlerde ortaya çıkan İspanyol gribi salgını sırasında, itilaf devletleri bunu “Alman vebası” olarak adlandırıyordu (**Yolun, 2012**). Bugün nasıl koronavirüsü bir “Çin silahı” ya da bir “Amerikan biyolojik silahı” olarak adlandıranlar varsa, o dönemde de virüsün Almanya tarafından icat edilmiş bir biyolojik silah olduğuna inananlar vardı (**Taylor, 2019**).

İnsanların salgınlar sırasında birbirinden farklı ve karmaşık tepkiler, davranışlar sergileyebilir. Salgınların tarihine bakıldığında, bugün olduğu gibi bir yandan komplo teorileri, ırkçılık, yabancı düşmanlığı, damgalama, günah keçisi arama gibi düşünce ve davranışlar, diğer yandan ise özgecilik, fedâkarlık ve dayanışma gibi davranışların bir arada olduğu görülmektedir.

Kolera Salgınları, Karantinalar ve Toplumsal Tepkiler

Kolera, 19. Yüzyıl dünyasının en önemli bulaşıcı hastalığı olarak dünyanın pek çok yerinde ve farklı yıllarda toplumları etkileyip ciddi oranda insan kaybına yol açmış, aynı zamanda pek çok ülkede modern anlamda halk sağlığı uygulamalarının oluşumunda rol oynamıştır. İlk defa 1817 yılında Hindistan’da patlak veren kolera salgını, diğer kıtalara yayılarak defalarca pandemilere yol açmıştır (**Hays, 2005**). 1830 yılında Avrupa’ya ulaşan kolera, ölümlere, paniğe, toplumsal tepkilere ve isyanlara neden olmuştur (**Evans, 2005**). Osmanlı topraklarında da kolera demografik, siyasi, sosyal, psikolojik ve ekonomik alanlarda büyük çaplı zararlara sebep oldu (**Ayar, 2007**). Aynı zamanda kolera ile birlikte Osmanlı Devleti’nde modern karantina uygulamaları ve halk sağlığı tedbirleri oluşmaya, şekillenmeye başladı.

Salgın hastalıklara karşı karantina uygulamasının ilk örnekleri çok daha eski yüzyıllara dayanmakla birlikte, vebaya karşı ilk karantinanın 14-15. Yüzyıllarda, özellikle doğudan gelen gemilere karşı Akdeniz limanlarında uygulandığı bilinmektedir. Gündelik hayatı oldukça zorlaştıran karantina uygulamalarına karşı farklı ülkelerde ve farklı ölçeklerde tepkiler ortaya çıkmıştır. Osmanlı toplumunda da vebaya karşı karantina gibi ticaret ve gündelik hayata sekte vuracak önlemler zaman zaman kuşkuyla ve itirazla karşılanmıştır (**Panzac, 1997**). Modern karantina uygulamasına geçiş ise hiç kolay olmamış, bürokrasiden ve halktan çeşitli tepkilere neden olmuştur (**Yıldırım, 2009**). Karantina esnasında tecrit işlemlerinin yanı sıra ölümlerin

Salgınların tarihine bakıldığında, bugün olduğu gibi bir yandan komplo teorileri, ırkçılık, yabancı düşmanlığı, damgalama, günah keçisi arama gibi düşünce ve davranışlar, diğer yandan ise özgecilik, fedâkarlık ve dayanışma gibi davranışların bir arada olduğu görülmektedir.

muayenesi, ölenlerin kireçle defnedilmesi gibi kurallar özellikle karantina hekimlerinin gayrimüslim olmaları ve Müslüman kadınların ölümlerini muayene edecek olması nedeniyle başlangıçta şeriata uygun görülmemiş ve karantina düzeninin yerleşmesi gecikmiştir (**Yıldırım, 2009**). Nihayet karantinanın şeriata aykırı olmadığına kabul edilmesi üzerine 1838 yılında karantina usulü resmen kabul edildi ve karantina teşkilatı kurularak başta liman şehirler olmak karantinahaneler örgütlenmeye başlandı (**Yıldırım, 2009; Sarıyıldız, 2015**).

Neredeyse bütün 19. Yüzyıl boyunca devam eden, kolera'nın etiyolojisi konusundaki tartışma sadece bilimsel ya da tıbbi açıdan değil toplumsal ve siyasal açıdan da önemli sonuçlar doğuran bir tartışmaydı. Temel olarak, tartışmanın iki tarafı vardı: bulaşıcılık teorisini savunanlar ve buna karşı çıkanlar. Bulaşıcılık karşıtları (anticontagionist) görüşlerini daha geniş anlamıyla *miasma* teorisine dayandırıyor; yani hastalığın kötü ya da kirli havadan kaynaklandığını, havanın teneffüs edilmesiyle insanlara bulaştığını iddia ediyor ve mikropların insandan insana bulaşma fikrini reddediyordu (**Evans, 2005**). Bulaşıcılık teorisini savunanlar ise hastalığın insandan insana, eşyadan insana bulaştığını iddia ediyordu. Daha sonra, mikroorganizmaların keşfi ile mikrop (*germ*) teorisi adını alan bulaşıcılık görüşü çeşitli nedenlerle daha zayıf konumdaydı. Kolera pandemileri sırasında, temel olarak bu iki karşıt görüş arasında süren tartışma sadece teorik bir tartışması değildi, uygulama ve siyasetteki yansıması daha gözle görülür bir hal alıyordu. Bulaşıcılık düşüncesini savunanlar, doğal olarak daha sıkı tedbirler uygulanmasını ve karantinaların bir zorunluluk olduğunu ileri sürüyordu. Karantina uygulaması ise, hızla gelişmekte ve büyümekte olan tüccarlar ve sanayicilerin çıkarlarına ters düşüyor, kârları azaltan, ekonomik genişlemeyi sınırlayan, maddi kayıpları artıran karantinalara karşı çıkmak için bu sınıf, arkasına aldığı siyasi destek ve elindeki basın gücünü kullanarak kolera'nın bulaşıcılığı fikrine karşı çıkıyor, karantinaların hiçbir işe yaramadığını iddia ediyordu. Siyasi açıdan ise görüşlerini, devletin ekonomiye müdahale etmemesi gerektiği düşüncesine yani liberal görüşe göre meşrulaştırıyorlardı (**Ackerknecht, 2009**).

Elbette her ülkede ve içinde bulunulan tarihsel koşullarda insanlar ve toplumsal sınıflar, salgınlar esnasında uygulanan politikalara farklı gerekçe ve düşüncelerle karşı çıkmış, tepki göstermiş veya desteklemiştir. Tıbbi açıdan yukarıda bahsettiğimiz tartışma yani bulaşıcı hastalıkların etiyolojisi konusundaki tartışma, 1850'lerin sonunda Louis Pasteur'un çalışmaları ile başlayıp 1880'lerde Robert Koch'un araştırmalarıyla genişleyen mikrop teorisinin kabulü ile sonuçlanmıştır.

Cesaret, Fedakârlık, Uyuşukluk ve Cehalet

Salgınlar esnasında sergilenen karmaşık tepkileri anlamaya çalışmak, salgınların yönetiminde karşılaşılan zorlukları incelemek ve bütün bunların nedenlerini analiz edebilmek hiç kuşkusuz tek başına bir disiplinin, bir bilim alanının ya da yalnızca tıbbın alanına hapsedilemeyecek kadar geniş bir meseledir. Salgınlar, esasında toplumun içine yerleşik bir kurum olarak tıbbın, toplum ile daha etkin ve karşılıklı diyaloga girebildiği, tıbbın toplumsal

Karantina esnasında tecrit işlemlerinin yanı sıra ölümlerin muayenesi, ölenlerin kireçle defnedilmesi gibi kurallar özellikle karantina hekimlerinin gayrimüslim olmaları ve Müslüman kadınların ölümlerini muayene edecek olması nedeniyle başlangıçta şeriata uygun görülmemiş ve karantina düzeninin yerleşmesi gecikmiştir.

ve siyasal bağlamının açığa çıktığı, sorgulandığı ve bütün bunların zeminini hazırlayan özel tarihsel dönemlerdir. Her şey bir yana, modern halk sağlığı düşüncesinin doğuşu, uygulamaları ve kurumsallaşmaları, büyük ölçüde 19. Yüzyıl boyunca süregelen salgınların bir sonucudur. Salgınlar aynı zamanda halk sağlığı müdahalelerinin niçin, kimin için ve nasıl olacağı sorularını da beraberinde getirmiş, bu ise toplumsal/toplumcu tıp anlayışının doğuşunu hazırlamıştır. Toplumcu tıbbın kurucularından Rudolf Virchow, 1847-1848 yıllarında Yukarı Silezya’da ortaya çıkan tifüs salgınını araştırırken, hastalığın biyolojik ve fiziksel kökenleri olduğu kadar, sosyal, ekonomik ve siyasi nedenleri olduğu sonucuna vararak, o meşhur sözünü söylemiştir: “Tıp, bir sosyal bilimdir ve politika geniş ölçekte uygulanan tıptan başka bir şey değildir” (**Akalın, 2013**).

COVID-19 pandemisinin yarattığı korku ya da tehlike ile birlikte, geçmişteki salgınlara ve salgın hastalıkların tarihine duyulan merak da giderek yayıldı. Bu dönemde tarihçilere en çok sorulan sorular, geçmiş pandemilerde neler yaşandığı, ne tür tepkiler verildiği, pandemiden nasıl dersler çıkarılabileceği gibi birbirine benzer ve bir tür “tarihsel reçete” talep eden sorulardı. COVID-19’u geçmiş pandemilerle karşılaştırıp çeşitli dersler çıkarmaya çalışılsa da, bu konuda işin uzmanları dikkatli olmamız (**Curtis ve Besouw, 2020**) ve tarihsel analogilerin sınırlılığı konusunda (**Peckham, 2020**) uyarılar da bulundu.

19. Yüzyıl ortasında meydana gelen bir kolera salgını ile günümüzdeki pandemi arasında ortaya çıkış, etkenler, yayılma vb. Gibi tıbbi açıdan bir benzerlik, farklılık ilişkisine değil ama toplumsal, siyasal ve psikolojik açıdan bazı davranış kalıplarına dikkat çekebilir ve esas bu konuda yeniden düşünmemizi, salgın yönetimine ilişkin politikaları gözden geçirmeyi ve sorgulamayı sağlayabiliriz. Örneğin, 19. Yüzyıl ortalarında defalarca salgınlara tanıklık etmiş, sonradan İstanbul’un en ünlü ruh hekimi olan eski karantina hekimi Luigi Mongeri’nin, kolera ile ilgili gözlemlerinden, tecrübelerinden ve tespitlerinden kısa bir kaç alıntıyı okumanın bile içinde bulunduğumuz pandemiye yeniden düşünmemize kat-

kısı olabilir (**Artvinli, 2020**).

Tıp fakültesinden mezun olduktan sonra 1839 yılında İstanbul’a gelen ve vefat ettiği 1882 yılına kadar Osmanlı Devleti’nde hekim olarak çalışan Mongeri, görev yaptığı yıllarda defalarca kolera salgınlarına tanıklık etmiş. 1848-49 kolera salgınında Girit’te karantina hekimi olarak çalışan Mongeri’nin uygulamak istediği karantina tedbirlerini sert bulan idari makamlar, 1849 yılında kendisini bu görevden uzaklaştırır (**Castro, 1882; Artvinli, 2018**). Mongeri ise başka bir yere tayin edilmeyi reddeder; daha sonra eski görevine dönmesi istense de iş işten geçer. Girit adasında hekim olarak

Salgınlar aynı zamanda halk sağlığı müdahalelerinin niçin, kimin için ve nasıl olacağı sorularını da beraberinde getirmiş, bu ise toplumsal/toplumcu tıp anlayışının doğuşunu hazırlamıştır.

çalıştığı yaklaşık sekiz yıl boyunca mesaisinin neredeyse tamamını adaya bir salgının girmemesine, girişi engellenemediği durumda ise yayılmamasına ve bir an evvel sonlandırılmasına adar. Bu dönemde yaşadıklarını, tecrübelerini, salgınlar hakkındaki görüşlerini ise İstanbul’a döndükten sonra yayımladığı bir dizi yazıyla tıp çevreleriyle paylaşır (**Artvinli, 2020**).

1857 yılında yayımladığı “Koleranın Bulaşıcı Tabiatı ve Sıhhiye Hekimlerinin Vazifeleri” başlıklı yazısında Mongeri, salgınlar sırasında hekimlerin zorluklarla, engellerle dolu bir alanda çalışmak zorunda kaldıkları tespitiyle başlıyor ve karşılaştığı güçlükleri ve tanık olduğu bazı ortak davranış kalıplarını anlatıyor (**Mongeri, 1857**):

“Hekimin yalnızca ferdin sıhhati mevzubahisken ciddiyet arz eden rolü, o, amme sıhhatine memur bir muhafıza dönüştüğünde daha da büyür ve mukaddes bir vazife mahiyeti kazanır. İmdi önünde geniş ama zorluklarla, her türlü engelle dolu dikenli bir saha açılır. Bir salgının istilacı ilerleyişini durdurmak mı lazım? Felaketi müessir bir şekilde önleyebilecek bütün tedbirlere direnen cehalet ve uyuşukluk bir tarafta, anlamsız bir korkudan mülhem faydasız pratikler telkin edebilecek peşin hüküm ve alışkanlıklar diğer tarafta, hemen mücadeleye girişir. Yürekli ve kararlılıkla, düşmana karşı bir bent dikmeye muvaffak olmaya, onu dar hudutlar içine hapsedmeye görsün, menfaatçi toplulukların düşüncesizliği ya da idarenin hicap verici cehaleti çoğu kere, güçlkle elde edilen neticeyi bir anda yıkar.”

“...Sıhhiye hekimleri ulvi vazifelerinin her zaman farkında olabildiler mi? Elbette, fedakârlık ve cesaret onlarda hiç eksik olmadı ve bu da mesleğimizin iftiharlarından biridir. Ama teslim etmeliyiz ki kimi zaman zekâ ve malumattan mahrumdular. Avrupa’yı ve bütün dünyayı üzen veba salgınlarının tarihi, bu felaketlerin nüfuz ve gelişmelerini onlara karşı kullanılan tedbirlerin eksik icrasından çok yetersizliğinin kolaylaştırdığını teyit için önümüzde duruyor.”

“Ekoller arasındaki çekişmeler, sistem zihniyeti, suiniet ve belki de, söylemesi bize ıstırap veriyor, menfaatperest hükümetlere karşı korkak bir hatırsayarlık vebanın bulaşıcı tabiatını teslim etmemize mani ve birbiri ardından onun yayılıp gelişmesine neden oldular.”

“Bir hastalığın sâri (bulaşıcı) tabiatının ispatı için evvela onun menşesine inmeli, daha sonra da sebepten neticelere kadar filyasyonu takip etmelidir. Avrupa’da her şey bu nevi araştırmalara muhaliftir. Evvela, muhaberât (haberleşme) imkânları o kadar süratli ve çok, içtimai (sosyal) birleşmeler o kadar sıkışık ve girift ki yapılan araştırma, hastalığın izini kolayca kaybediyor ve nihayet, bulaşıcı olmadığı neticesine varıyorlar.”

“Osmanlı İmparatorluğu’nun İstanbul ve denize nazır diğer şehirleri, haberleşmedeki sürat bakımından Batı Avrupa şehirleriyle aynı şartlarda bulunmaktadır. Hastalığın menşesine inmek ve emarelerini takip etmek zordur. Dâhildeki (iç bölgelerdeki) veya Osmanlı takımadalarındaki şehirlerde bu zorluğa rastlanmaz. Ve eğer imparator-

luğun Sıhhiye Meclisi bir vakitler vebaya karşı kullandığı vasıtaları koleraya karşı da kullanabilse veya kullanmayı isteseydi aynı muvafakiyeti gösterebilecekti.”

“Araştırmalardaki bu tabii zorluğa, umumun faydası için de olsa muamelelerini baltalayabilecek hiçbir tedbire tahammülü olmayan ticari ağgözlülüğün yarattığı engeller de ilave edilmeli. Modern cemiyet her şeyden evvel, kazanıp sahiplenmeyi kolaylaştırmakla meşgul; düsturu, İngiliz düsturudur: time is money, yani vakit nakittir. Mesafeleri silen harikulade icatlar, mahsullerin ve servetlerin şimşek hızıyla el değiştirip tedavülünü mümkün kılmakta ama hastalık da aynı yolu takip etmektedir. Bu gidişatı durdurmaya teşebbüs etmek, en zorlu menfaatlere saldırmak, devrin en kökleşmiş ihtirasına cephe-den toslamak demektir.”

“Karantina mahallerindeki sıhhi kaidelerin sıkı takibi çoğu defa ihlal ediliyor. Kaidelerin takibi, esas unsur, yani vatandaşların iştiraki eksik kaldığında, her taraftan irtibata açık bir memlekette ne kadar zor olurdu! Bu iştirak ne cebren ne de şiddetle elde edilebilir. O, otoriteye olan itimadın, sıhhi kaidelerin faydasına olan inancın ve onları tatbikle mesul zevata karşı hürmetin bir neticesidir.”

“..Mesela veba. Başlangıçta onu karşılayan gülünç inanmazlık, her nevi önleyici tedbirden nefret etme ve daha sonra felaket ortaya çıktığında hissedilen korku, zihni toparlayamama hali, çaresizlik içinde ilme ve akla mugayir tedbirlere müracaat edilmesi. Bunlar, tecrübeyle sabit vakalar değil mi? Tecrübenin derslerine sağır kalma; korkunun hükümranlılığı altında sonradan tahrif ve mübalağa edilen şeyi başta cehaletle inkâr etme itiyadı, bu zararlı itiyat, insan cinsine o kadar has bir şey ki...”

“Hakikati reddetmedeki bu aynı inat, bu hicaba gark eden, onu gizlemek için müphem laflar etme oyununu, felaketin şiddetlenmesiyle verilen bu gecikmiş tavizleri kolerada da görmedik mi?”

Mongeri’nin bu temel tespitleri, içinde bulunduğumuz pandemi sürecinde, aslında farklı biçimlerde sıkça dile getirildi. Bu elbette tarihin tekrar ettiği anlamına gelmez. Tarih tekerrür etmez ama bir tür olarak insanların, toplulukların ve toplumların davranış kalıpları tekrar edebilir.

Türkiye’de görülen son ciddi kolera salgını, 1970 yılında Sağmalcılar’da meydana gelen ve özellikle İstanbul’da yaşayanların hafızalarında ciddi izler bırakan salgındır. 1978 yılında koleranın hafızalardaki etkisini silmek amacıyla Sağmalcılar ismi Bayrampaşa ile değiştirilmiştir (**Bakar, 2017**). Sağmalcılar Kolerası’nın tartışıldığı 1971 yılı TBMM tutanaklarında hükümet ve bakanlığa yönelik eleştiriler, “öncesinde gereken tedbirlerin alınmamış olması, karantinanın ilan edilmemesi, müdahale konusunda geç davranılması” şeklinde özetlenebilir (**TBMM, 1971**).

İspanyol Gribi ve Ötesi

Yüzyıllar boyunca salgınlara, pandemilere ve kitlesel ölümlere yol açan veba ve 19. Yüzyıl boyunca defalarca patlak vererek pandemilere neden

Tarih tekerrür etmez ama bir tür olarak insanların, toplulukların ve toplumların davranış kalıpları tekrar edebilir.

olan koleranın birer bakteriden (*Yersinia pestis* ve *Vibrio cholerae*) kaynaklandığının keşfi 19. Yüzyıl sonunda, etkili tedavisi ise 20. Yüzyılda mümkün hale gelebildi. Mikrop teorisi ile birlikte bulaşıcı hastalıklara neden olan mikroorganizmaların tespit edilmesi, aşıların üretimi, yaygınlaşmaya başlaması ve bağışıklık kazanan kuşaklarla birlikte dünya nüfusunun önemli bir kısmında yaşam ömrünü uzattı. 20. Yüzyılın ilk büyük pandemisi, virüs kökenli bir grip hastalığıydı ve ilerleyen yıllarda dünya farklı virüs ailelerinden yeni grip salgınları ve pandemilerine tanık oldu.

Birinci Dünya Savaşı'nın bitmesine yakın bir dönemde, 1918 yılı baharında ortaya çıkan ve kısa sürede pandemi halini alan İspanyol Gribi geçen yüzyılın en büyük küresel salgınıydı. Tüm dünyada yaklaşık 40-50 milyon insanın ölümüne yol açan H1N1 pandemisi, ilk olarak 1918 yılı Mart'ında ABD'nin Kansas Eyaleti'nde bulunan askeri üslerde rastlanmıştır. "İspanyol Gribi" olarak adlandırılmasının nedeni, diğer ülkelerde iktidarlar salgını halktan gizlemek için haberlere sansür uygularken, Birinci Dünya Savaşı'nda tarafsız kalan İspanya'da, hastalığa dair haberlerin gazetelerde geniş yer bulabilmiş olmasıydı (**Snowden, 2019**). Diğer Avrupa ülkelerinde olduğu gibi İspanyol Gribi, Osmanlı Devleti'nde de öncelikle cephe-deki askerleri etkilemiş, hastalığın İstanbul'a ulaşması ise ciddi korku yaratmıştır.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında tifüs, verem (tüberküloz), frengi, uyuz vb. Bulaşıcı hastalıklar ile başa çıkmaya çalışan toplum, 1918 yılında bu defa yıkıcı bir grip salgını ile karşılaşmıştır. Başkent İstanbul'un fiilen işgal altında olduğu bu dönemde halk işsizliğin, yoksulluğun yanı sıra salgın hastalıklarla da mücadele etmektedir. Üç dalga halinde yayılan İspanyol Gribi, ilk başladığında Osmanlı basınında fazla yer bulamaz, daha etkili bir şekilde gribin patlak verdiği ikinci dalga esnasında yani 1918 yılı Eylül ayından itibaren daha fazla gündemde yer alır (**Yolun ve Kopar, 2015; Arda ve Acı-duman, 2010**). Basında "İspanyol Nezlesi" olarak adlandırılan grip, savaş nedeniyle zaten alt üst olan sosyal hayatı iyiden iyiye zorlaştırmış, özellikle İstanbul halkı büyük bir korku ve panik yaşamıştır. (**Temel, 2015; Yolun, 2012**).

Sadece İstanbul'da 16.000 kişinin yaşamını kaybettiği İspanyol Gribi sırasında bugünkü salgına benzer biçimde tedbirler alınmaya çalışılır. 1918 yılı sonunda, Aralık ayında okullar ve eğlence yerleri kapatılmış, ölüm vakaları azalmaya başlayınca, Ocak 1919'da okullar ile sinema, tiyatro, gazino gibi eğlence yerleri hijyen koşullarına uymak koşuluyla kademeli olarak yeniden açılmıştır. 1920 yılının kış aylarında salgın yeniden alevlenmiş ve hastalığın uğramadığı ev neredeyse kalmamıştır. İstanbullular çaresizlik ve korku içinde salgının bitmesini beklemiştir. (**Temel, 2015; Yolun ve Kopar, 2015; Kürkçüoğlu, 2020**). Sıhhiye Müdürlüğü'nün salgın döneminde, halkı bilgilendirmek için yayınladığı metinlerden birinde yer alan, alınması gereken önlemlerden bazıları şöyledir: "Öksürürken peçete kullanmak, hastaları ziyaret etmemek, kapalı mekânları havalandırmak, mümkün olduğunca toplu taşıma araçlarını kullanmamak, kalabalıktan uzak durmak, hastalık süresince yataktan çıkmamak, ıhlamur içmek ve Aspirin almaktır" (**Çoruk, 2016**).

İster yüzyıllar boyu süren veba salgınları, isterse iki yıl süren İspanyol Gribi pandemisi ya da bizzat şimdi yaşamakta olduğumuz COVID-19 pandemisi olsun tüm salgınların etkiledikleri toplumlar içinde her bir birey için ayrı bir önemi ve anlamı olduğunu hatırlamak gerekir. Salgınlar, etkilediği insanların ve toplumların hafızasında yer edinir, bu hafızanın bir sonraki kuşağa aktarılması ise çeşitli nedenlerle mümkün olmayabilir. Salgın yönetiminde toplumsal hafıza kadar önemli ve ondan daha işlevsel bir değer ise kurumsal hafızadır.

Salgın Hafızası ve Kurumlar

Sosyolog Kathleen Tierney'in deyişiyle "büyük felaketler" in artık "yeni normal" olduğu 21. Yüzyılda, ulus devletler ve ulusüstü yapılar yeni tehditler karşısında, kurumların erozyona uğraması, kritik önemdeki altyapıların eksik olması, siyasi ayrışmaların artması, olası felaketlerle başa çıkma kapasitesinin eksikliği gibi pek çok nedenle daha savunmasız durumdadır (**Tierney, 2014**). 20. Yüzyılın salgınlar tarihi açısından tam anlamıyla bir "unutma" ya da "hatırlamama" yüzyılı olduğunu söylemek mümkündür. Tıp tarihçisi Frank M. Snowden bu durumu "tarihsel bellek yitimi" ve "toplumsal bellek yitimi" olarak adlandırmaktadır (**Snowden, 2019**). 21. Yüzyılda ise sadece toplumsal hafıza değil aynı zamanda kurumsal hafızanın yokluğu da gündeme gelmeye başlamıştır.

Osmanlı Devleti'nde karantina teşkilatının kurulmasıyla başlayan süreç, salgınların yönetimi konusunda modernleşme ve kurumsallaşma sancıları içinde süreklilik ve kopuşların yaşandığı, inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. Kamu sağlığı uygulamaları ve kurumsallaşma çabaları 19. Yüzyılın son çeyreğinde hızlanmış, özellikle kolera salgınlarının bu kurumsallaşmalarda etkili olduğu görülmüştür. 19. Yüzyıl sonuna doğru, bulaşıcı hastalıklar konusunda paradigma değişimine neden olacak mikrop teorisinin genel kabul görmesi ve hastalıkların bulaşma yolları ve etiyolojisinin daha anlaşılır hale gelmesiyle birlikte diğer ülkelerde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de salgınlara karşı koruyucu önlemler ve bununla birlikte halk sağlığı uygulamaları yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Bu durum ise karantina teşkilatı merkezli kurumsallaşmanın yerini yeni sağlık kurumlarına, birimlerine ve örgütlenmelerine geçişi gerektirmiştir.

Louis Pasteur (1822-1895), 1885 yılında kuduz aşısını bilim dünyasına tanıttınca Osmanlı hekimleri Paris'e gönderilerek Pasteur'un laboratuvarında kuduz aşısı üretimi ve aşılama yöntemleri üzerine eğitim görerek İstanbul'a dönmüş ve koruyucu aşı üretimi çalışmalarına başlamıştır. 1893 yılında büyük kolera salgını esnasında, özellikle tıbbi çalışmalar ve aşılar için yeni bir kuruma duyulan ihtiyaç açığa çıkmıştır. Ertesi yıl, Pasteur Enstitüsü örnek alınarak, *Bakteriyolojihane-i Şahane* kurulmuştur (**Yıldırım, 2010**). İkinci Meşrutiyet'in ilanının (1908) ardından girilen dönemde sağlık işleri yeniden organize edilmeye başlanmış, eski rejimin kurumları yeni isimlerle ve farklı bürokratik örgütlenme çabaları ile sürdürülmüştür. Cumhuriyet'in kuruluşuna kadar geçen dönemde, Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı yıllarında başta kolera ve tifüs olmak üzere salgın hastalıklar daha geniş bir nüfusu etkilemeye devam etmiş fakat savaşların dayattığı askeri ön-

celikler ve yeni sağlık örgütlenmeleri nedeniyle halk sağlığının yeniden geri plana düştüğü uzun bir dönem yaşanmıştır.

Bulaşıcı hastalıklar ve salgınların yönetimine odaklanan daha kalıcı kurum-sallaşma ise Cumhuriyet'in kuruluşunun ardından Dr. Refik Saydam (1881-1942)'in Sağlık Bakanı olduğu yıllarda gerçekleşmiştir. Saydam'ın, 1925-1937 yılları arasında sürdürdüğü bakanlık dönemi, aynı zamanda erken Cumhuriyet döneminin halk sağlığı politika ve uygulamalarının şekillendirildiği ve sağlık bürokrasinin bu defa daha kalıcı bir biçimde ulusal çapta örgütlendiği dönemdir. Sıtma, frengi, trahom, verem, lepra başta olmak üzere kolera, difteri, tifo, tifüs ve çiçek gibi halk sağlığını doğrudan ilgilendiren bulaşıcı hastalıklar konusunda insan gücü yetiştirme, sağlık örgütlenmesini geliştirme ve hukuksal altyapısını hazırlama süreçleri, erken Cumhuriyet dönemini, daha önceki dönemlerin kesintili modernleşme hamlelerinden ayırt eden unsurlardır.

Modern halk sağlığı yöntemlerini uygulamaya geçirme, aşı, serum ve ilaç üretme, gerekli laboratuvar tetkikleri yapma ve altyapı merkezlerini koordine etme gibi görevlerle *Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi*'nin 1928 yılında açılması bulaşıcı hastalıklar ve salgın yönetiminin kurumsallaşması açısından atılan en ciddi adımdır. Dr. Refik Saydam'ın ölümünden sonra, isminin anısına 1942 yılından itibaren *Refik Saydam Merkez Hıfzıssıhha Enstitüsü* olarak anılan kurum bünyesinde 1931-1950 yılları arasında BCG başta olmak üzere, tifüs, çiçek, boğmaca, enflüanza aşıları, kuduz aşısı, serumu ve akrep serumu üretimi gerçekleştirilmiştir (**Metintaş, 2008; S.S.Y.B., 1973**). Bu aşılardan bir kısmı, talep halinde ihtiyaç duyulan ülkelere gönderilmiştir. 1938 yılında ciddi bir kolera salgınıyla başa çıkmaya çalışan Çin'e 1 milyon doz kolera aşısı hibe edilmiştir (**Fidan, 2020**), Yunanistan, Suriye, Irak gibi komşu ülkelere ise tetanos ve difteri serumları gönderilmiştir (**Çelebioğlu, 1982**). Hıfzıssıhha Enstitüsü ilerleyen yıllarda yönetim ve nitelik açısından değer kaybetmeye, liyakate dayalı olmayan ve siyasi atamalarla kabilen kadrolar ile işlevselliğinin azaldığı görülmektedir (**Kalemoğlu, 2007**).

Türkiye'de salgınlarda ortaya çıkan olası sorunlara odaklı, tüm yönleriyle bu meseleye adanmış güçlü ve özerk kamu kurumlarının, enstitülerin varlığına ihtiyaç duyulduğu açıktır. Robert Koch Enstitüsü ve Pasteur Enstitüsü gibi kamu desteğiyle teşvik edilen, özerk ve bilimsel açıdan özgür, uzun vadeli araştırmaların gerçekleştirilebildiği bir kurum ve kurum ortamı Türkiye'de maalesef sağlanamamıştır.

Türkiye’de salgınlarda ortaya çıkan olası sorunlara odaklı, tüm yönleriyle bu meseleye adanmış güçlü ve özerk kamu kurumlarının, enstitülerin varlığına ihtiyaç duyulduğu açıktır. Robert Koch Enstitüsü ve Pasteur Enstitüsü gibi kamu desteğiyle teşvik edilen, özerk ve bilimsel açıdan özgür, uzun vadeli araştırmaların gerçekleştirilebildiği bir kurum ve kurum ortamı Türkiye’de maalesef sağlanamamıştır. Bu enstitü örneklerine en yakın deneyim ve tarihi bir kurum olarak Refik Saydam Hıfızısıhha Enstitüsü’nün yıllar geçtikçe başlangıçtaki temel amaçlarından, işlevlerinden uzaklaş(tırıl)dığı, kısa vadeli ve yıkıcı etkileri olan dar siyasi hesaplarla heba edildiği görülmektedir. Yeni bir kurumsallaşma çabasıyla, zor dönemde ciddi özveri ve emekle oluşturulan Hıfızısıhha Enstitüsü, 83 yıl ayakta kalmıştır. Ciddi bir reform ile işlevselliğini artırmak, kapasitesi ve etkinliğini geliştirmek için kapsamlı, uzun vadeli, stratejik politikalar üretmek yerine kurumun görevleri parçalar halinde diğer birimlere dağıtılarak, ismi dahil olmak üzere Refik Saydam Hıfızısıhha Enstitüsü 2011 yılında kapatılmıştır. Bu sadece kamu yönetimi açısından değil, kurumsal bir salgın hafızası imkânını da ortadan kaldırdığı için yaşamsal önemde bir politika yanlısıdır.

COVID-19 pandemisi sırasında 25 Avrupa ülkesini içeren bir araştırmada, daha yüksek kurumsallaşmış güvenin ya da güven duyulan kurumların varlığı ile ölümlerin azlığı arasında bir korelasyon saptanmıştır (**Oksanen ve ark., 2020**). Daha önceki yıllarda, Ebola pandemisi sırasında yapılan benzer çalışmalarda da kurumsal güvenin yüksek olduğu ülkelerde, sağlık otoriteleri tarafından verilen tavsiye ve uygulanması istenen kurallara daha fazla uyulduğu gözlemlenmiştir (**Blair ve ark., 2017; Vinck ve ark. 2019**). Resmi/devlet kurumlarına ve siyasetçilere güven, insanların salgın zamanında önleyici tedbirler konusunda sergiledikleri uyum ve kuralları kabullenme ile şekillenen güvenin yalnızca bir boyutudur. Daha karmaşık durumlarda, örneğin pandemilerde, insanlar aynı zamanda bilimsel uzmanlara dayanmak ve güvenmek ihtiyacı duyar (**Hendriks ve ark., 2016**). Bilime güven pandemi sürecinde hayati bir rol oynayabilir. COVID-19 pandemisi sürecinde Almanya’da yapılan bir anket çalışmasında, insanların çoğu bilim insanlarına politikacılardan daha çok güven duyduğunu ortaya koymuştur ve katılımcıların yüzde 80’i pandemiyle ilgili siyasi kararların kanıta dayalı olması gerektiğini belirtmiştir (**Wissenschaft im Dialog, 2020**).

Sonuç

Salgınlara tarihinin toplumsal ve siyasal açıdan kısa bir bakış ve genel hatlarıyla bir çerçeve sunma amacıyla kaleme alınan bu yazı, geçmişteki pandemiler ile içinde bulunduğumuz COVID-19 pandemisi arasında ortaya çıkış, etkenler, yayılma vb. Gibi tıbbi açıdan bir benzerlik, farklılık ilişkisine değil ama toplumsal, siyasal ve psikolojik açıdan bazı davranış kalıplarına dikkat çekebildiği ve bu konuda yeniden düşünmemizi, salgın yönetimine ilişkin politikaları gözden geçirmemizi ve sorgulamamıza katkı sağlayabildiği ölçüde değerlidir. Genel olarak tarih, özel olarak tıp tarihi ve salgınlara tarihi, değişenlerle değişmeyenlerin iç içe geçtiği karmaşık bir akıştır. Tarih disiplininin bizzat kendisi de, bize her an içinde yaşadığımız bu akışı hissettirebildiği, geçmiş ile diyalog kurabilmemizi sağlayabildiği, bugüne ve yarına

COVID-19 pandemisi sırasında 25 Avrupa ülkesini içeren bir araştırmada, daha yüksek kurumsallaşmış güvenin ya da güven duyulan kurumların varlığı ile ölümlerin azlığı arasında bir korelasyon saptanmıştır.

na dair sorular ve sonuçlar üretebildiği, geçmişteki olaylardan ve acılardan edinilecek bir bilgeliği günümüz insanına aktarabildiği ve bugünü dönüştürebildiği ölçüde anlamlıdır.

Kaynaklar:

- **Ackerknecht, E.H.** (2009) Anti-Contagionism Between 1821 And 1867-The Fielding H. Garrison Lecture, *International Journal of Epidemiology*, 38: 7-21.
- **Akalın, A.** (2013) Toplumcu Tıbbı Giriş: Toplumcu Tıp Ders Notları. İstanbul: Yazılama.
- **Arda, B. Ve Acıduman, A.** (2010) Türk'ün h1n1'le İlk İmtihani: 1918-19 İnfluenza Pandemisinin Ülkemizdeki Görünümü, *Klinik Gelişim*, 23/3: 28-35.
- **Artvinli, F.** (2018) Pinel of İstanbul: Dr Luigi Mongeri (1815–82) and the Birth of Modern Psychiatry in the Ottoman Empire, *History of Psychiatry*, 4: 424-437.
- **Artvinli, F.** (2020) A Physician's Encounter with Epidemics: Courage vis-à-vis Ignorance, *Infectious Diseases and Clinical Microbiology*, 2: 108-120.
- **Ayar, M.** (2007) Osmanlı Devletinde Kolera: İstanbul Örneği (1892-1895). İstanbul: Kitabevi.
- **Bakar, C.** (2017) Kırk Yedi Yıl Sonra Yeniden Bir Salgının Hikâyesi: 1970 Sağmalcılar Kolera Salgınından Günümüze Dersler, *Turkish Journal of Public Health*, 15/3: 245-269.
- **Blair, R.A. Morse, B.S., Tsai, L.L.** (2017) Public Health and Public Trust: Survey Evidence from the Ebola Virus Disease Epidemic in Liberia, *Social Science & Medicine*, 172 :89-97.
- **Castro, A.** (1882) Biographie du Docteur Louis Mongeri par le Dr. A. De Castro. Constantinople: Imprimerie de Castro.
- **Çıpa, H. E.** (1995) mcneill'in 'Salgınlar ve Halklar'ı Üzerine Düşünceler, *Toplumsal Tarih*, 22:17-22.
- **Çoruk, A.Ş.** (2016) Osmanlının Son Yılları. İstanbul: Kitabevi.
- **Craddock, S.** (1999) Embodying place: Pathologizing Chinese and Chinatown in Nineteenth-century San Francisco, *Antipode*, 4: 351-371.
- **Crawford, D. H.** (2019) Ölümçül Yakınlıklar-Mikroplar Tarihimizi Nasıl Şekillendirdi? Çev. Gürol Koca, İstanbul: Metis Yayınları.
- **Chung R.Y, Li M.M.** (2020) Anti-Chinese Sentiment During the 2019-ncov Outbreak, *Lancet*, 395(10225):686-687.
- **Curtis D.R. ve Besouw, B. Van.** (2020) Not Learning from History: Learning from Covid-19," *The Wiley Network*, 14 Nisan 2020: <https://www.wiley.com/network/researchers/covid-19-resources-for-the-research-community/not-learning-from-history-learning-from-covid-19>.
- **Çelebioğlu, A.T.** (1982) Dr. Refik Saydam (1881-1942) Oluşumunun 40. Yılı Anısına. Ankara: Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayınları.
- **Evans, R.J.** (2005) Death in Hamburg, Society and Politics in the Cholera Years 1830-1910. New York: Penguin Books.
- **Fairhead, J.** (2016) Understanding Social Resistance to Ebola Response in the Forest Region of the Republic of Guinea: An Anthropological Perspective, *African Studies Review*, 3: 7–31.
- **Fidan, G.** (2020) 1938 Çin Kolera Salgınında Türkiye'den Gönderilen Aşılar ve Çin Basınındaki Yansımaları, *Toplumsal Tarih*, 318: 50-52.

- **Harrison, M.** (2004) *Disease and Modern World: 1500 to the Present Day*. Cambridge: Polity Press.
- **Hays, J.N.** (2005) *Epidemics and Pandemics: Their Impacts on Human History*. California: ABC-CLIO.
- **Hendriks, F. Kienhues, D., Bromme, R.** (2016) Trust in Science and the Science of Trust. (Ed. B. Blobaum) *Trust and Communication in a Digitized World: Models and Concepts of Trust Research*. Springer, içinde ss. 143-159.
- **Kalemoglu, B.E.** (2007) *Türk Kamu Yönetiminde Orta Kademe Yöneticilerin Sorunları; Hıfızısıhha Örnek Olayı*. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü' Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- **Kohn, G.C.** (ed.) (2008) *Encyclopedia of Plague and Pestilence: From Ancient Times to the Present*. New York: Infobase Publishing.
- **Kürkçüoğlu, F.** (2020) İspanyol Gribinden Beri 100 Yıldır Değişmeyen Anlayışımız: "Bize Bir Şey Olmaz!", 23 Mart 2020, K24. <https://t24.com.tr/k24/yazi/ispanyol-gribinden-beri-100-yildir-degismeyen-anlayisimiz-bize-bir-sey-olmaz,2596> (Erişim tarihi: 3 Eylül 2020).
- **Little, L.K.** (Ed.) (2007) *Plague and the End of Antiquity: The Pandemic of 541-750*. Cambridge University Press.
- **McNeill, W.H.** (1976) *Plagues and Peoples*. New York: Anchor Press.
- **Metintas, M. Y.** (2008) *Refik Sağlam'ın Yaşamı ve Kişiliği*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- **Mongeri, L.** (1857) *De La Nature Contagieuse Du Choléra Et Des Devoirs Des Médecins Sanitaires*, *Gazette Médicale d'Orient*, 8:138-146.
- **Nikiforuk, A.** (2018) *Mahşerin Dördüncü Atlısı: Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi*. Çev. Selahattin Erkanlı, 9. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- **Oksanen, A., Kaakinen, M., Latikka, R. Ve ark.** (2020) Regulation and Trust: 3-Month Follow-up Study on COVID-19 Mortality in 25 European Countries, *JMIR Public Health and Surveillance*, 6/2 e19218.
- **Panzac, D.** (1997) *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba: 1700-1850*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- **Peckham, R.** (2020) COVID-19 and the Anti-lessons of History, *The Lancet*, 395(10227), 14 Mart 2020.
- **Price-Smith, A.T.** (2008) *Contagion and Chaos: Disease, Ecology, and National Security in the Era of Globalization*. Massachusetts: MIT Publishing.
- **Roberto, K.J., Johnson, A.F., Rauhaus, B.M.** (2020) Stigmatization and Prejudice During the COVID-19 Pandemic, *Administrative Theory & Praxis*, doi: [10.1080/10841806.2020.1782128](https://doi.org/10.1080/10841806.2020.1782128).
- **S.S.Y.B.** (1973) *Sağlık Hizmetlerinde 50 Yıl*. Ankara: Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayınları.
- **Sarıyıldız, G.** (2015) *Osmanlı Sıhhiye Rüsum Tarifesi ve Muhtelit Sıhhiye Rüsum Tarifesi Komisyonları: Kapitülasyona Giden Bir Süreç*. Osmanlıdan Cumhuriyete Sosyo Kültürel-Siyasi Yansımalar, Prof. Dr. Ali İhsan Gencer Anısına. İstanbul: Derin Yayınları içinde: ss. 271-318.
- **Snowden, F.M.** (2019) *Epidemics and Society: From the Black Death to the Present*. Yale University Press.
- **Taylor, S.** (2019) *The Psychology of Pandemics: Preparing for the Next Global Outbreak of Infectious Disease*. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing.

- **T.B.M.M.** (1971) Meclis Zabıtları, 7.1.1971:
<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM/d03/c009/b031/mm030090310612.pdf> (Erişim tarihi: 31 Ağustos 2020).
- **Temel, M.K.** (2015) Gelmiş Geçmiş En Büyük Katil: 1918 “İspanyol “ Gribi. İstanbul: BETİM.
- **Tierney, K.** (2014). The Social Roots of Risk: Producing Disasters, Promoting Resilience. Stanford University Press.
- **Trauner, J.B.** (1978) The Chinese as Medical Scapegoats in San Francisco, 1870-1905, California History, 1: 70-87.
- **Turna, N.** (2011) İstanbul’un Vebayla İmtihanı, 1811-1812 Veba Salgını Bağlamında Toplum ve Ekonomi, Studies of the Ottoman Domain, 1: 1-36.
- **Varlık, N.** (2017) Akdeniz Dünyasında ve Osmanlılarda Veba, 1347-1600. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- **Varlık, N.** (2018) Osmanlılarda Veba Salgınları, Toplumsal Tarih, 296: 30-36.
- **Vinck, P., Pham, P.N., Bindu, K.K., Bedford, J., Nilles, E.J.** (2019): Institutional Trust and Misinformation in the Response to the 2018–19 Ebola Outbreak in North Kivu, DR Congo: A Population-based Survey, The Lancet Infectious Diseases, 19/5: 529-536.
- **Wissenschaft im Dialog.** (2020) Wissenschaftsbarometer Corona Spezial, 15 Nisan 2020, <https://tinyurl.com/wisdlq> (Erişim tarihi 3 Eylül 2020).
- **Yaşayanlar, İ.** (2020) Salgınlar Çağında Osmanlı’da Hekim Olmak, Toplumsal Tarih, 316: 68-72.
- **Yıldırım, N.** (2006) Osmanlı Coğrafyasında Karantina Uygulamalarına İsyenlar: “Karantina İstemezük!”, Toplumsal Tarih, 150: 18-27.
- **Yıldırım, N.** (2010) İstanbul’un Sağlık Tarihi. İstanbul: Ajansfa.
- **Yıldırım, N.** (2014) 14. Yüzyıl’dan Cumhuriyet’e Hastalıklar, Hastaneler, Kurumlar. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- **Yolun, M.** (2012) İspanyol Gribinin Dünya ve Osmanlı Devleti Üzerindeki Etkileri. Adıyaman Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- **Yolun, M. Ve Kopar, M.** (2015) The Impact of the Spanish Influenza on the Ottoman Empire, Belleten, 286: 1100-1120.^[1]_{SEP}

YAPI & FİNANSMAN

